

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र सरकार

महाराष्ट्र शासन

आरोग्य सेवा संचालनालय, पुणे कार्यालय

संचालक दूरध्वनीक्रमांक कार्यालय दूरध्वनीक्र.	२६१२२२५६ (वै.) २६१२२२५०८ (का) २६११९५७८ (का)	नवीन मध्यवर्ती इमारत, पहिला मजला, पुणे ४११ ००१ (महाराष्ट्र राज्य) भारत Email ID : dhspune1@gmail.com website : arogya.maharashtra.gov.in
आरोग्य सेवा	जा.क्र.सं.आसे/लसीकरण/मार्गदर्शक सुचना / ९४६३९ - ०३४ दिनांक : २३.०५.२०२०	/२०२०

प्रति,

जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद, ...(सर्व)

जिल्हा शल्य चिकित्सक, जिल्हा रुग्णालय, ...(सर्व)

वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी, महानगरपालिका, ...(सर्व)

कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, बृहन्मुंबई महानगरपालिक

विषय - कोविड-१९ उद्गेकाच्या अनुषंगाने नियमित लसीकरण कार्यक्रम अंतर्गत सुधारित मार्गदर्शक सुचना....

संदर्भ - केंद्र शासनाचे पत्र क्र. 33014/04/2019-Imm, Dated 20 May, 2020

वरिल संदर्भाक्ति विषयान्वये कोविड-१९ उद्गेकाच्या अनुषंगाने नियमित लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत होणाऱ्या लसीकरणाबाबत संदर्भिय पत्राद्वारे सुधारित मार्गदर्शक सुचना प्राप्त झालेल्या आहेत.

या अनुषंगाने आपणास कळविण्यात येते की, कोविड-१९ आजाराच्या अनुषंगाने नियमित लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत होणाऱ्या लसीकरण सेवा देण्यासाठी सोबत जोडलेल्या सुधारित मार्गदर्शक सुचनानुसार कार्यवाही करावी.

संचालक, आरोग्य सेवा

आरोग्य सेवा संचालनालय, पुणे

सोबत : मार्गदर्शक सुचना

प्रत माहिती व कार्यवाहीस्तव : उपसंचालक, आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा मंडळ, सर्व...

प्रत माहितीस्तव सविनय सादर :

- १) मा.आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई.
- २) मा. प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

कोवीड-१९ उद्वेक अनुषंगाने नियमित लसीकरण कार्यक्रम अंतर्गत सुधारीत मार्गदर्शक सुचना....

कोवीड-१९ उद्वेक अनुषंगाने नियमित लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत होणाऱ्या लसीकरणाबाबत सुधारीत मार्गदर्शक सुचना पुढील प्रमाणे देण्यात येत आहेत-

आपणांस अवगत आहे की, कोवीड-१९ मार्गदर्शक सुचनेनुसार जिल्हा/महानगरपालिकेतील क्षेत्राची विभागणी दोन विभागात केली जाते.

- १) Containment & buffer zone
- २) Buffer Zone बाहेरील क्षेत्रब Green Zone

वरील क्षेत्र(Zone) विभागणी अनुसार लसीकरण कार्यक्रम पुढील प्रमाणे राबविण्यात यावा -

- १) आरोग्य संस्थांमध्ये जन्मणाऱ्या लाभार्थ्यांचे Birth dose vaccination करणे.
- २) आरोग्य संस्था जसे-जिल्हा रुग्णालय, उपजिल्हा रुग्णालय, ग्रामीण रुग्णालय, प्रा.आ.केंद्र,
- ३) बाह्यसंपर्क (Outreach) लसीकरण सत्र राबविणे.

वरील दिलेल्या Zonesनुसार लसीकरण सत्रे (Sessions) पुढील प्रमाणे करावीत-

लसीकरण सेवा	Containment & buffer zone	Buffer Zone बाहेरील क्षेत्र & Green Zone
आरोग्य संस्थेतील लसीकरण सत्र	X*	✓
बाह्यसंपर्क (Outreach) लसीकरण सत्र	X	✓ **

* आरोग्य संस्थेत स्वतःहून येणाऱ्या लाभार्थ्यांकरीता लसीकरण सेवा

** Buffer Zone बाहेरील क्षेत्रात सुधारीत बाह्यसंपर्क लसीकरण सेवा.

A) Containment & buffer zone मधील लसीकरण सेवा -

- आरोग्य संस्थेत जन्मणाऱ्या लाभार्थ्यांकरीता Birth dose vaccination चालू राहील.
- आरोग्य संस्थेत स्वतःहून लाभार्थी आल्यास त्याला आरोग्य संस्थेत लसीकरण सेवा दिली जाईल.
- बाह्यसंपर्क लसीकरण सत्र सेवा देण्यात येऊ नये.
- जर जिल्हा/मनपातील Containment & buffer zone च्या list मधून क्षेत्र (Zone) बाहेर पडल्याच्या दिनांकापासून सदर Zone मध्ये कमीत कमी १४ दिवसानंतर बाह्यसंपर्क सत्र सुरु करण्यात येईल. लसीकरण सत्र सुरु करण्याआधी प्रत्येक जिल्हा/मनपा यांनी स्थानिक स्तरावर कोवीड-१९ बाबत Risk assessment करावी.

Containment & buffer zone मधील लसीकरणाबाबत विस्तृत मार्गदर्शक सुचना -

आरोग्य संस्थेतील लसीकरणसेवा:-

- अ) Birth dose vaccination :- Labor room or post natal ward असणाऱ्या सर्व आरोग्य संस्थांमध्ये Birth dose vaccination सेवा अवाधित शितसाखळी ठेवून देण्यात यावी.
- ब) संस्थात्मक Fixed लसीकरण सत्र -

- १) संस्थात्मक लसीकरण केंद्रामध्ये सक्रिय पध्दतीने लसीकरणास पात्र असणाऱ्या

- लाभार्थ्याना बोलविण्यात येऊ नये (No active mobilization).
- २) जर लाभार्थी आरोग्य संस्थेत स्वतःहून आले असतील तर त्याचे लसीकरण करण्यात यावे.
  - ३) अशा लाभार्थ्याना बसण्याकरीता संस्थेत लाभार्थ्यामध्ये १ मी.अंतर (Social Distancing) ठेवता येईल अशया प्रमाणे हवेशीर जागा निवडण्यात यावी.
  - ४) Injection load आणि लसीकरणाच्या नोंदीकरीता लागणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची संख्या निर्धारीत करण्यात यावी.
  - ५) लसीकरण करणाऱ्या आरोग्य सेविकेने Three layered surgical Mask आणि Gloves घालावे आणि प्रत्येक लाभार्थ्याला लसीकरण केल्यानंतर आपल्या हाताला Sanitize करावे.
  - ६) लसीकरण मदत करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांनी गर्भवती महिला आणि इतर लाभार्थ्यांची बसण्याची आणि व्यवस्थित रांगेत येण्याची व्यवस्था पहावी.
  - ७) संस्थेत आत शिरण्याआधी लोकांकरीता Hands Sanitizer किंवा Chlorinated पाण्याने हात धुण्याची व्यवस्था सुनिश्चित करावी.
  - ८) माताबाल संगोपन कार्ड पुरेश्या प्रमाणात उपलब्ध असावे व सर्व नोंदी अद्यावत करण्यात यावी.
  - ९) अखंडीत लसीकरण सत्राकरीता पुरेश्या प्रमाणात सर्व लसी व सामुग्री उपलब्ध असावी.
  - १०) कोवीड-१९ आजार संदर्भात दर्शनीय भागात प्रसिध्दी साहित्य जसे - पोस्टर व कोवीड-१९ प्रतिबंधात्मक माहिती पत्रिका, इ. लावण्यात यावे.

B) Buffer Zoneबाहेरील क्षेत्र & Green Zoneमधील लसीकरण सेवाबाबत मार्गदर्शक सुचना-

- आरोग्य संस्थेत जन्मणाऱ्या लाभार्थ्याकरीता Birth dose vaccination चातू राहील.
- आरोग्य संस्थेत लाभार्थी आल्यास त्याला लसीकरण सेवा दिली जाईल.
- सुधारीत बाह्यसंपर्क लसीकरण सत्र घेण्यात येईल.

सुधारीत बाह्यसंपर्क सत्र -

- ५०० पेक्षा कमी लोकसंख्येसाठी एक बाह्यसंपर्क लसीकरण सत्र नियोजित करण्यात येईल जेणेकरून, सत्रात १० ते १५ लाभार्थी असतील. गर्दी टाळण्याकरीता नियोजनबद्ध (Staggered approach)लसीकरण सत्र राबविले जाईल.
- लसीकरण सत्रात कोणत्याही वेळी ५ पेक्षा जास्त लोक नसतील व लोकांमधील अंतर १ मी.असेल.

Buffer Zoneबाहेरील क्षेत्र & Green Zoneमधील लसीकरणाबाबत विस्तृत मार्गदर्शक सुचना-

नियमित लसीकरण आराखडयानुसार ज्या क्षेत्रात लसीकरण सत्रे सुटलेले आहे अशा क्षेत्रात छोट्या प्रमाणात जास्तीचे लसीकरण सत्रे नियोजित करण्यात यावे.

१) सत्र नियोजन -

- अ) लसीकरण सत्रात गर्दी होवू नये याकरीता नियोजनबद्ध (Staggered approach) लसीकरण सत्र घेण्यात यावे जसे -

- प्रत्येक सत्रात एका तासात फक्त ४ ते ५ लाभार्थी येतील अशा प्रमाणे गर्भवती महिला व बालकांची देय यादी (Due list) विभागण्यात यावी. जर एका गावाची लोकसंख्या १,००० असेल व तेथे २५ ते ३० लाभार्थी असतील तर नियोजनबद्ध सत्रानुसार ६ तासाचे एक सत्र घेण्यात यावे.
- लसीकरण सत्रात बसण्याच्या जागेच्या उपलब्धतेनुसार तसेच Social Distancing २ लाभार्थ्यांमध्ये १ मी.ठेवण्यात येईल याप्रमाणे, प्रत्येक तासाला लाभार्थ्यांला बोलविष्यात यावे.
- Reconstituted Vaccines जसे - BCG, MR, Rota, व JE चे अतिरिक्त डोसेस साठा ठेवावे.
- नेहमीच्या लसीकरण सत्राच्या ठिकाणीजर Social /Physical Distancing आणि हात धुण्यासाठी पुरेशी जागेची उपलब्धता नसल्यास इतर जागा शोधण्यात यावी उदाशाळा, ग्रामपंचायत, समाज मंदिर, समुदाय केंद्र इ.

ब) विभाजीत लसीकरण सत्र (Breakup Session)-

- जर एका गावात नियोजनबद्ध (Staggered approach) सत्र घेण्यास शक्य नसेल तर दोन वेगवेगळे सत्रे घेण्यात यावीत.
- अतिरिक्त लसीकरण सत्रासाठी आवश्यकता असल्यास भाडे तत्त्वावर लसीकरण करणाऱ्या (सेवानिवृत्त आरोग्य सेविका, स्टाफ नर्स इ.) किंवा प्रशिक्षित आरोग्य कर्मचारी यांची मदत घेण्यात यावी.

क) मोबाईल टिमसूद्धारा लसीकरण सेवा (Mobile Team)-

- अतिरुर्गम भागात मोबाईल टिमसूद्धारा लसीकरण सेवा देण्यात यावी.

ड) शहरी क्षेत्रात लसीकरण सेवा -

- Social Distancing पाळण्याकरीता, महिला आरोग्य समिती (MAS) च्या सहयोगाने लसीकरण सत्रासाठी इतर जागा उदा-समाज मंदिर, समुदाय केंद्र, लग्नाचा हॉल, शाळा (सुटटीच्या कालावधीत), खाजगी दवाखाने/रुग्णालय इ.जागा निवडावी.
- शहरी स्थानिक समितीच्या (Urban local bodies) सहकार्याने लसीकरण सत्राचे नियोजन व अंमलवजावणी जसे - गर्दी व्यवस्थापन, बसण्याची जागा आणि पाण्याचे व्यवस्थापन करण्यात यावे.
- प्रत्येक शहरी क्षेत्रात एका पेक्षा जास्त लसीकरण सत्राचे नियोजन करण्यात यावे व महिला व आरोग्य समितीच्या सदस्यांची मदत लाभार्थ्यांना लसीकरण सत्रास बोलविष्यास घेण्यात यावी.
- भाडे तत्त्वावर लसीकरण करणाऱ्या आरोग्य कर्मचाऱ्यांच्या मदतीने अतिरिक्त लसीकरण सत्र आयोजित करण्यात यावे.
- शहरी क्षेत्रात लसीकरण, लसीकरणाची जनजागृती आणि लसीकरणातून सुटलेल्या लाभार्थ्यांना शोधण्याकरीता खाजगी क्षेत्रातील लोकांची मदत घेण्यात यावी.

२) लाभार्थ्यांना बोलविणे (Beneficiaries mobilization)-

- सत्राच्या एक दिवसाआधी, पुर्व नियोजित तासाच्या स्टॉटनुसार आशाने लाभार्थी/पालक यांना दुरध्वनीद्वारे लसीकरणाच्या वेळेबाबत सुचित करावे. लसीकरणाच्या दिवशी

नियोजित तासाच्या स्टॉटनुसार व कोवीड-१९ प्रतिबंधात्मक उपायांचा अवलंब कर जसे-Social Distancing आणि हॅण्ड वॉशिंग/Sanitizing, घरगुती पद्धतीचा कापडी मास्क घालून घरभेट दयावी.

- लाभार्थ्यांसोबत फक्त १ पालक/काळजीवाहक येईल जेणेकरून, गर्दी टाळता येईल आणि Social Distancing पाळता येईल याकरीता पालक/काळजीवाहक यांना विनंती करण्यात यावी.
- जर कुठल्या बालकाला, काळजीवाहक/पालक आणि गरोदर महिलेला फल्युसारखे चिन्हे असतील जसे - ताप, खोकला किंवा दम लागणे तर त्यांना लसीकरण सत्रास न येण्यास सांगणे व कोवीड-१९ मार्गदर्शक सुचनेनुसार जवळच्या आरोग्य केंद्रास संदर्भित करण्यात यावे.

३) लसीकरण सत्र (RI Session at Outreach)-

- आरोग्य सेविकेने सत्र सुरु करण्याआधी साबणाने व स्वच्छ पाण्याने २० सेकंद आपले हात व्यवस्थित स्वच्छ धुवावे आणि लाभार्थीला लस देण्याआधी व दिल्यानंतर Alcohol-based Sanitizer ने आपले हात निर्जन्तुक करावे.
- आरोग्य सेविकेने Three layered surgical Mask आणि Gloves घालावे.
- सर्व पालक/काळजीवाहक यांना लसीकरण सत्रास येताना घरगुती पद्धतीने बनविलेला कापडी मास्क घालून येण्यास कळवावे.
- गर्भवती महिला व लाभार्थी/पालक यांना बसण्यासाठी आरोग्य कर्मचारी (आशा/अंगणवाडी)/सामुदायातील सदस्य यांना व्यवस्था करण्यास सांगावे.
- आरोग्य कर्मचाऱ्यांना लाभार्थीमध्ये फल्युसारखे चिन्हे ओळखण्याबाबतचे प्रशिक्षण देण्यात यावे.
- साबण, पाणी व इतर गरजेच्या वस्तुंची आरोग्य सत्रात पुरेश्या प्रमाणात व्यवस्था करावी.
- Reconstituted लसीचे डोस अतिरिक्त प्रमाणात पुरविण्यात यावे.
- ORS, Zinc, IFA, Calcium, माताबाल संगोषण कार्ड यांची पुरेश्या प्रमाणात उपलब्धता सुनिश्चित करावी.
- वजनकाटा, थर्मामीटर, Infant-meter, Stadio-meter इ. सामानाची वापरानंतर त्वरीत निर्जन्तीकरण करण्यात यावे.
- Pregency test, Uristix व इतर तपासणी करताना सर्व रोग प्रतिबंधात्मक उपायांचा अवलंब करण्यात यावा.

लसीकरण सत्राबाबत सर्वसाधारण सूचना (Irrespective of Zones)

अ) Waiting area, Group counseling आणि कोवीड-१९ संबंधित जनजागृती -

- लसीकरणानंतर ३० मिनिटाच्या Waiting period मध्ये सर्व लाभार्थी आणि पालक/काळजीवाहक यांनी Social Distancing चे पालन करावे. तसेच, या वेळेत Group

counseling करण्यात यावे आणि कोवीड-१९ संबंधित प्रतिबंधात्मक उपायांचे संदेश देण्यात यावे जसे - हात धुण्याची पद्धत, गर्भवती महिलेचे पोषण, स्तनपान इ.

- कोवीड-१९ संबंधीत IEC, पालक/काळजीवाहक यांना दाखवावी.

ब) लसीकरण सत्र संपल्यानंतर -

- लसीकरण सत्रातून सर्व लाभार्थी गेल्यानंतर, जागेचे व्यवस्थित निर्जुटीकरण करावे (जसे - टेबल, खुच्या, वजन काटा व वापरलेले इतर साहित्य) आणि ग्लोज, मास्क यांची कोवीड-१९ मार्गदर्शक सुचनेनुसार विल्हेवाट लावण्यात यावी. तसेच सर्व लसी, इतर सामुग्री आणि जैविक कचरा आरोग्य केंद्रात परत नेण्यास सांगावे.
- नेहमीप्रमाणे लसीकरणाच्या कामाची माहिती HMIS & RCH Portal वर भरण्यात यावी.

क) आरोग्य कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण -

- आरोग्य कर्मचारी यांचे व्यक्तिशः प्रशिक्षण घेण्याएवजी, उपलब्ध Digital Health platforms माध्यमातून घेण्यात यावी.

ड) लसी व इतर सामुग्रीची उपलब्धता -

- लसीकरण कार्यक्रमाच्या गरजेनुसार सर्व लस साठा आढावा सर्व स्तरावर eVIN Report नुसार घेण्यात यावा.
- Anaphylaxis kit मधील Adrenaline व इतर साहित्य यांचा आढावा घेवून उपलब्ध करून दयावी.
- जवळच्या मुदतबाह्य दिनांक साठ्याचा आढावा घेवून प्राथमिकतेनुसार वापर करण्यात यावा.
- नियोजनबद्ध (Staggered approach) सत्राकरीता अतिरिक्त Reconstituted लसीचे डोस पुरविण्यात यावे.

इ) लसीकरणाने टाळता येणाऱ्या आजाराचे सर्वेक्षण (VPD Surveillance)-

- राज्याकडून दिलेल्या मार्गदर्शक सुचनेनुसार VPD सर्वेक्षण व व्यवस्थापन चालू ठेवण्यात यावे. तसेच, VPDबाबतचे नमुने तपासणीकरीता प्रयोगशाळेत पाठविण्यात यावे.

ई) सहाय्यकारी पर्यवेक्षण (Supportive Supervision) -

- लसीकरण सत्राचे सहाय्यकारी पर्यवेक्षण करण्यात यावे. ज्यामध्ये Social Distancing व इतर कोवीड-१९ संबंधित मार्गदर्शक सुचनांचे पालन होत असल्याचे पहावे.
- सहाय्यकारी पर्यवेक्षणानुसार स्थानिक पातळीवर योग्य ती कार्यवाही करावी.